

Продукція на с.-г. працівника, тис.грн	180,4	60,2
Валовий дохід на с.-г. працівника, тис.грн	42,25	17,25
Дохід на гривню витрат, коп.	31	14
Сума доданої вартості, млн грн	2146,2	147,7
Частка оплати праці, % : у витратах	11,5	14,6
у валовому доході	38	108
у доданій вартості	30	64
Частка у доданій вартості: % соціальних відрахувань	11	23
амортизації	21	41
прибутку	38	-28
Оплата середньорічного працівника, грн	15965	18611

Оплата середньорічного працівника в підприємствах із розвиненим скотарством дещо вища, що пояснюється рівномірною зайнятістю тваринників протягом року. На жаль, звітність не дає можливості порівняти рівні оплати людино-години. Забезпечення більш-менш задовільних заробітків у насичених худобою підприємствах досягається при фактичній, хоча й невеликій збитковості, високій частці витрат на оплату в доданій вартості, при перевищенні сум валового доходу. У таких підприємствах, як правило, не забезпечується навіть просте відтворення. Займатися скотарством у нинішній ситуації безумовно не вигідно. Треба також врахувати, що для годівлі поголів'я тварин виділяються великі площі, які, будучи використані у вигідних галузях рільництва, давали б додатковий прибуток.

Невідомо, коли буде подолана і чи взагалі буде вирівняна хоча б приблизно вигідність

сільськогосподарських виробництв. Але вже тепер не можна миритися із несправедливою диференціацією заробітків із незалежних від працівників причин. Поки що не вбачається інших джерел коштів на таке вирівнювання, як спеціальне державне дотування на оплату праці підприємств із значною часткою продукції скотарства. Такої ж допомоги потребують ті, в яких збереглося й розвивається вівчарство, льонарство, плідівництво.

Роботодавці завжди прагнуть економити на оплаті працівників. Високих заробітків у країнах із соціальною економікою досягнуто організованою боротьбою поколінь працівників за свої інтереси і права. Нагадування про міжнародний досвід у цьому відношенні має орієнтувати на активність трудових колективів, результатом якої буде не шкода, а, навпаки, сприяння розвитку держави, яка декларує себе як соціальна.

Проаналізовано рівень оплати праці в сільськогосподарських підприємствах, виявлено можливості її підвищення, визначено напрями вдосконалення трудових і розподільчих відносин у державі.

Проанализирован уровень оплаты труда в сельскохозяйственных предприятиях, выявлены возможности её повышения, определены направления совершенствования трудовых и распределительных отношений в государстве.

The level of labour payment in agrarian enterprises is analysed, the possible measures to increase labour payment are considered, the basic trends of the enhancement of labour and distributional relations within the country are defined.

* * *

Г.С. МОРОЗОВА, кандидат економічних наук
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Зайнятість та доходи сільського населення як чинники сталого розвитку сільськогосподарських підприємств

Перехід України до ринкових відносин сприяв актуалізації проблем зайнятості на-

селення, які й досі залишаються нерозв'язаними. Сучасна кризова ситуація ще

більше посилила цю проблему, спричинивши різке падіння обсягів виробництва, проблеми в реалізації продукції, що супроводжувалося масовими звільненнями і втраченою роботою великою чисельністю працівників. Економіка України, будучи відкритою та інтегрованою у світовий економічний простір, повною мірою відчула на собі вплив цієї кризи. Така ситуація зумовила значне зростання рівня безробіття у країні. Особливо гостро ця проблема постала для сільських мешканців, для більшості яких ведення сільського господарства на присадибних ділянках стало основним джерелом доходу.

Створення цивілізованого ринку праці й забезпечення ефективної політики зайнятості на селі – одне з найбільш значущих і невідкладних питань, яке необхідно розглядати в проблематиці соціально-економічного розвитку країни. Негативні зміни у зайнятості сільського населення поглиблюються, набувають стихійного та нерегульованого характеру, призводять до соціальної напруженості й, зрештою, до руйнування трудового потенціалу села. Водночас безробіття на селі є одним із головних чинників, що гальмують проведення аграрних перетворень, оскільки ефективність реформування сільського господарства значною мірою залежить від поліпшення використання його трудового потенціалу.

Тому на нинішньому етапі розвитку Української держави стоїть важливе завдання створення такого соціально-економічного середовища, яке стимулювало б упровадження в практику комплексної стратегії формування зайнятості сільського населення та соціально-економічного розвитку села.

Проблему використання робочої сили на селі, продуктивності й оплати праці, управління зайнятістю населення в аграрній сфері досліджували багато вітчизняних учених економістів¹. Проте недостатньо дослідже-

ними залишаються питання впливу соціально-економічних факторів розвитку села на стабільність діяльності сільського господарства. Мета статті – проаналізувати вплив зайнятості та доходів сільського населення на сталість розвитку сільськогосподарських підприємств.

Зайнятість населення є одним із найважливіших макроекономічних показників, що разом з обсягом ВВП та рівнем цін визначає економічну кон'юнктуру національного ринку, забезпечує добробут громадян країни. За умов ринкової економіки проблеми підвищення зайнятості й створення валового національного продукту мають важливий соціальний характер. Саме виробництво є основним і єдиним джерелом формування доходу громадян, який, у свою чергу, визначає їхній рівень і спосіб життя та забезпечує потреби у їх самореалізації через суспільно корисну працю.

Реструктуризація великих сільськогосподарських підприємств, передача майна та землі у приватну власність зумовили структурні зміни у виробництві продукції й перерозподілі трудових ресурсів за галузями, підгалузями сільськогосподарського виробництва (табл. 1).

Дані таблиці 1 показують чітку загальну тенденцію до зменшення частки зайнятого економічно активного населення в сільському господарстві як у цілому в Україні, так і в Харківській області.

Аналіз соціально-економічної ситуації, що склалася в Харківській області та характеризувалася в основному скороченням обсягів виробництва у тваринництві й відсутністю робочих місць у минулому, показує, що значна частина працездатного населення і далі не має можливості працевлаштуватися, а цей показник щороку зменшується. Порівнюючи з 2000 роком, чисельність зайнятого населення в сільському господарстві

¹ Манцуров І. Якість життя українців в умовах глобалізації / І. Манцуров, Д. Манцуров // Праця і зарплата. – 2011. – № 24. – С. 4–5; Скрипник О. Мінімальна зарплата: шлях до справедливості / О. Скрипник // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 92. – С. 7–10; Надрача В. Консолідація зусиль для підвищення якості життя / В. Надрача // Праця і зарплата. – 2011. – № 15. – С. 1–9; Ярова В.В. Безробіття як форма прояву фінансово-економічної кризи / В.В. Ярова // Економіка АПК і природокористування: вісник

ХНАУ. – Х., 2009. – № 6. – С. 64–71; Лісогор Л. Бар'єри на шляху безробіття / Л. Лісогор // Праця і зарплата. – 2007. – № 36. – С. 4–5; Іванов С. Рівень безробіття цього року знизиться / С. Іванов // Голос України. – 2011. – № 25. – С. 22–25; Якуба К.І. Безробіття селян: економічний і соціальний аспект / К.І. Якуба // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 107–112; Астахова О. Гнучкі форми зайнятості: плюси і мінуси / О. Астахова // Праця і зарплата. – 2011. – № 23. – С. 4–5; Чернега І.І. Зайнятість сільського населення на сучасному етапі розвитку ринкових перетворень / І.І. Чернега // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 138–143.

ві, мисливстві та лісовому господарстві у 2010 році скоротилася з 202,8 тис. до 124,8

тис. осіб, що становить лише 9,8 % у загальній чисельності зайнятого населення.

1. Динаміка зайнятого населення України та Харківської області

Показник	2000 р.	2005 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р., % до 2000 р.
Україна						
Зайняте населення, тис. осіб	20175,0	20680,0	20972,3	20191,5	20266,0	100,5
Зайняті працівники в сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, тис. осіб	4334,1	3986,3	3300,1	3131,0	3094,5	71,4
Питома вага зайнятих працівників у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві в загальній чисельності зайнятого населення, %	21,5	19,3	15,7	15,5	15,3	-6,2
Харківська область						
Зайняте населення, тис. осіб	1272,4	1297,2	1312,9	1265,6	1267,3	99,6
Зайняті працівники в сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, тис. осіб	202,8	183,4	163,7	125,4	124,8	61,5
Питома вага зайнятих працівників у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві в загальній чисельності зайнятого населення, %	15,9	14,1	12,5	9,9	9,8	-6,1

Загальна чисельність зайнятих у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві в цілому по Україні також кожного року зменшувалася і досягла свого мінімуму у 2010 році – 3094,5 тис. осіб, що на 28,6 % менше від 2000 року. При цьому частка зайнятого населення, яке працювало у сільському господарстві, в загальній чисельності зайнятого у 2010 році становила 15,3%, що на 6,2 % менше від рівня 2000 року.

Отже, державна політика розвитку аграрної галузі була й залишається такою, що не створює однакових умов діяльності з іншими галузями національного господарства. Це можна підтвердити тим, що, незважаючи на цілу низку законів про еквівалентний обмін між галузями національного господарства і сферами АПК, цей обмін не досягнутий донині.

Тому одним із перших кроків підвищення рівня зайнятості й добробуту сільського населення, на нашу думку, повинно бути вдосконалення нормативно-правової бази, що забезпечило б розвиток сільського господарства та знизило рівень безробіття в сільській місцевості.

Завжди виробництво сільськогосподарської продукції було основою зайнятості сільського населення. Тобто через те, що в Україні недостатньо розвинене сільське гос-

подарство, втрачається чимала кількість робочих місць. Для розвитку сільського господарства необхідно вдосконалити систему збуту виготовленої продукції, чого можна досягти через втручання держави шляхом захисту національного виробника й надання пільг щодо оподаткування експортованої продукції. Ці заходи дали б змогу, по-перше, розвинути ринок збуту, а по-друге, збільшити кількість робочих місць для сільського населення.

Аналогічна ситуація склалася і по оплаті праці. Ці порівняння наведено в таблиці 2.

За вказаний період середньомісячна оплата праці по галузях національного господарства зросла із 230 грн у 2000 році до 2060 грн у 2010-му, або майже в 9 разів, по сільському господарству, мисливству, лісовому господарству – від 157 до 1504 грн, тобто у 9,6 раза, але вона нижча порівняно із середньою по всіх галузях на 27,0%, з діяльністю транспорту та зв'язку – в 1,7 раза, з фінансовою діяльністю – у 3 рази.

Отже, аграрна галузь має найнижчу оплату праці серед галузей національного господарства, що знижує доходи сільського населення, негативно впливає на рівень їх життя й добробут. Відповідно основними причинами низького рівня заробітної плати є: важке фінансове становище і збитковість бі-

льшості підприємств виробничої сфери; недостатність обігових засобів; зменшення обсягів виробництва; недосконалість бюджетної, податкової, грошово-кредитної систем, політики ціноутворення; незадовільна організація системи державного й договірної

регулювання оплати праці, соціального партнерства на всіх рівнях; низький рівень продуктивності праці; низька ефективність індексації заробітної плати в зв'язку з інфляцією; недосконалість формування фондів оплати праці.

2. Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати найманих працівників за видами економічної діяльності в Харківській області, грн

Вид економічної діяльності	2000 р.	2005 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. у % до	
						2000 р.	2009 р.
У середньому	230	759	1679	1804	2060	8,9	117,6
Сільське господарство	157	506	1199	1312	1504	9,6	115,1
Промисловість	262	798	1694	1848	2174	8,3	121,8
Будівництво	312	1032	1988	1950	2105	6,7	150,2
Торгівля	219	582	1268	1257	1366	6,2	115,8
Діяльність транспорту та зв'язку	303	1017	2154	2279	2495	8,2	114,5
Фінансова діяльність	557	1453	3761	4138	4444	7,9	104,6
Операції з нерухомим майном	265	841	1795	2020	2325	8,8	121,2
Державне управління	323	1014	2392	2309	2564	7,9	107,4
Освіта	174	701	1553	1702	1979	11,4	115,9
Охорона здоров'я	130	499	1129	1264	1575	12,1	126,2

За даними вибіркового обстеження, здійсненого Державною службою статистики України, які було поширено із застосуванням математичних методів на всі домогосподарства України, середньомісячні загальні доходи одного домогосподарства Харківської області у IV кварталі 2010 року становили 3118,81 грн, що на 561,17 грн (або на

21,9 %) більше, ніж за аналогічний період 2008 року (табл. 3). Слід також відзначити, що в структурі грошових доходів домогосподарств найбільшу питому вагу має заробітна плата, частка якої у загальній структурі доходів населення у IV кварталі 2010 року становила 62,7%.

3. Динаміка структури грошових доходів домогосподарств Харківської області

Стаття грошових доходів домогосподарств	IV квартал			2010 р. (+,-) до 2008 р.
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	
Усього грошових доходів, грн	2557,64	2669,27	3118,81	+561,17
Оплата праці	64,5	60,5	62,7	-1,8
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	2,3	4,9	2,1	-0,2
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	2,9	2,6	2,2	-0,7
Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівково	24,6	27,3	27,1	+2,5
Грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	5,7	4,7	5,9	+0,2

Враховуючи той факт, що оплата праці винятково важлива і для самого працівника, оскільки є основним джерелом його доходів, та для підприємства загалом, доцільно ширше розглянути економічну категорію «заробітна плата» й визначити її роль у забезпеченні сталості розвитку сільськогосподарських підприємств.

Для цього нами було проведено групування сільськогосподарських підприємств районів Харківської області за рівнем середньомісячної заробітної плати (табл. 4).

Аналізуючи дані таблиці 4 зауважимо: на перший погляд цілком логічно, що внаслідок підвищення рівня заробітної плати збільшується середньорічна чисельність працівників, підвищується продуктивність праці, збільшуються обсяги сільськогосподарського виробництва, забезпечується сталість розвитку підприємств, тобто підвищення рівня заробітної плати є причиною, а поліпшення при цьому результатів виробничо-господарської діяльності підприємства – наслідком процесу. Так, при поступовому переході до кожної наступної групи сільсь-

когосподарських підприємств районів Харківської області з вищим рівнем середньомісячної заробітної плати підвищувалися й середні значення та щорічні абсолютні прирости продуктивності праці, валової продукції в порівнянних цінах 2005 року, товарної продукції у фактичних цінах реалізації, обсягів виробництва зернових культур і соняшнику з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. Стосовно середньорічної чисельності працівників, виробництва молока та приросту великої рогатої худоби з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь слід вказати, що впродовж досліджуваного періоду була зафіксо-

вана спадна динаміка зазначених показників, але при цьому сільськогосподарські підприємства, які увійшли до третьої групи з найвищим розміром середньомісячної заробітної плати, скорочували чисельність працівників та знижували обсяги виробництва зазначених видів продукції найменше, про що показують найнижчі значення щорічних абсолютних приростів (-0,31, -1,83 та -0,62 відповідно). При цьому коефіцієнт залишкової варіації, який характеризує рівень коливань досліджуваних показників, у більшості випадків у третій групі був найнижчим, що говорить про найвищу сталість розвитку цих сільськогосподарських підприємств.

4. Залежність тенденцій розвитку сільськогосподарських підприємств районів Харківської області від рівня середньої заробітної плати за 2000–2010 рр.

Група сільськогосподарських підприємств районів Харківської області за розміром середньомісячної зарплати за, грн	Показник	Середньорічна чисельність працівників, зайнятих у с.-г. виробництві на 100 га с.-г. угідь, осіб	Валова продукція в порівнянних цінах 2005 р. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	Товарна продукція у фактичних цінах реалізації на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	Виробництво зернових та зернобобових культур на 100 га ріллі, ц	Виробництво соняшнику на 100 га ріллі, ц	Виробництво молока на 100 га с.-г. угідь, ц	Приріст ВРХ на 100 га с.-г. угідь, ц	Прибуток (збиток) від реалізації продукції с.-г. на 100 га с.-г. угідь, грн	Продуктивність праці, тис. грн
До 330,0	Середнє значення	4,2	106,1	96,9	1203,1	207,7	145,1	10,7	3739,0	25,5
	Щорічний абсолютний приріст	-0,46	8,14	21,48	122,96	23,24	-8,66	-0,98	24,65	7,14
	Коефіцієнт залишкової варіації, %	5,7	13,4	23,6	29,5	24,5	14,6	10,6	285,6	24,7
330,1 – 390,0	Середнє значення	3,7	134,8	105,9	1253,9	226,7	129,5	9,5	6732,8	36,3
	Щорічний абсолютний приріст	-0,35	13,42	22,56	110,34	24,27	-6,99	-0,71	834,3	8,45
	Коефіцієнт залишкової варіації, %	4,4	7,9	22,7	26,6	17,3	9,0	5,6	183,6	13,1
390,1 і більше	Середнє значення	4,6	179,7	193,4	1425,8	252,9	229,2	15,6	20453,8	39,0
	Щорічний абсолютний приріст	-0,31	15,25	41,69	135,52	32,08	-1,83	-0,62	4045,9	6,92
	Коефіцієнт залишкової варіації, %	4,8	10,8	15,7	26,5	19,2	10,4	6,9	47,0	9,9

Повертаючись до припущення щодо причинно-наслідкових зв'язків між рівнем заробітної плати й результатами розвитку сільськогосподарських підприємств відзначимо, що лише високоприбуткові, фінансово стій-

кі, економічно сталі підприємства можуть забезпечити своїм працівникам високий рівень заробітної плати. І вже в цьому випадку збільшення обсягів виробництва продукції сільського господарства, досягнення висо-

ких фінансових результатів діяльності виступає причиною, передумовою для створення матеріальної заінтересованості виробничого персоналу підприємств у вигляді підвищення рівня заробітної плати. Підтвердженням цього є той факт, що сільськогосподарські підприємства з найбільшим середнім значенням та щорічним абсолютним приростом прибутку від реалізації продукції сільського господарства з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (20453,8 і 4045,9 грн відповідно) увійшли до третьої групи підприємств з найвищим рівнем середньомісячної заробітної плати 390,1 грн і більше. Унаслідок таких розмірковувань доходимо висновку, що ці економічні категорії є взаємозв'язаними між собою і в різних випадках можуть бути і фактором, і результатом при забезпеченні сталості розвитку сільськогосподарських підприємств.

Отже, з метою посилення стимулюючої спрямованості оплати праці, на нашу думку, необхідно переходити до її ринкової оцінки. Важливо пов'язати фонд оплати праці з обсягами реалізованої продукції й виручкою, яка надходить від її продажу, тобто оплату праці необхідно поставити в залежність від підсумків роботи підприємства.

Таким чином, на основі проведених досліджень визначено, що рівень заробітної плати в сільському господарстві є найнижчим порівняно з іншими галузями національного господарства. Це, у свою чергу, призводить до трудової міграції, безробіття, поглиблення демографічної кризи на селі, оскільки заробітна плата неспроможна забезпечити працівникам сільськогосподарських підприємств умови для нормальної життєдіяльності, сприяти підвищенню продуктивності праці та заінтересованості у ре-

зультатах виробничої діяльності, виконувати відтворювальну й стимулюючу функції. Тому одним із пріоритетних напрямів соціальної політики на селі повинно бути вирішення питань щодо реформування оплати праці – одного з основних чинників мотивації високоефективної праці.

Формування соціально-економічного механізму мотивації праці в аграрних підприємствах повинне ґрунтуватися на комплексному використанні різних методів спонукання до праці залежно від конкретних умов виробництва, форм власності та господарювання. На нашу думку, це: поєднання елементів погодинної й відрядної систем оплати праці; встановлення розміру оплати праці залежно від віку, стажу працівника, рівня кваліфікації, якості роботи; встановлення технологічних надбавок, премій; надання за рахунок підприємств істотної соціальної допомоги та певних соціальних гарантій.

Поряд із цим слід відзначити, що подолати дану проблему поодиночі сільськогосподарські підприємства не в змозі. Тому виникає необхідність підвищення державного впливу на регулювання і контроль за системою заробітної плати та дотриманням законодавства в цій сфері з розробкою дієвих законодавчих і нормативних важелів.

Виконання зазначених заходів дасть можливість підвищити доходи сільського населення за рахунок частки заробітної плати, сприятиме розвитку споживчого ринку, зменшить соціальні зобов'язання держави перед громадянами, сприятиме надходженню коштів до соціальних фондів, створить передумови для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільськогосподарських підприємств.

□ Проаналізовано стан і розкрито проблеми зайнятості сільського населення України та Харківської області. Визначено поняття й сутність заробітної плати, досліджено її середньомісячний рівень за видами економічної діяльності, а також вплив на забезпечення сталості розвитку сільськогосподарських підприємств.

□ Проанализировано состояние и раскрыты проблемы занятости сельского населения Украины и Харьковской области. Определены понятие и сущность заработной платы, исследован ее среднемесячный уровень по видам экономической деятельности, а также влияние на обеспечение устойчивого развития сельскохозяйственных предприятий.

□ An article studies the current state and major problems of the rural population of Ukraine and Kharkiv area in particular. A concept and essence of wages and its average monthly level is studied due to the types of economic activity and its influence on providing of steady development of agricultural enterprises is considered.

* * *